

ration, Agricultural Production and Development, New York and Geneva: United Nations.

UNCTAD (2009b), Assessing the Impact of the Current Financial and Economic Crisis on Global FDI Flows, New York and Geneva: United Nations.

Bireysel Emeklilik Sisteminin Finansallaşma ve Emek Gücünün Değeri Bağlamında İncelenmesi*

Serap Sarıtaş Oran**

Giriş

Bu çalışma, hali hazırda sürdürdüğüm doktora tezimin bir kısmıdır. Çalışmanın temel inceleme konusu finansın artan yoğunluğu ve etkinliğinin, yeniden üretim süreçlerini etkileyerek, emek gücünün değerinde yarattığı etkidir¹. Buna göre, finansın 1970'lerin sonundan beri gelişmiş ve geliştirmekte olan ekonomilerde gittikçe artan payı ve bunun iktisadi ve sosyal üretim ve yeniden üretim süreçlerinde meydana getirdiği etkileşimler finansallaşma olarak kavramlaştırılmıştır. Bu çalışmanın yoğunlaştığı alan yeniden üretim süreçleri olup, daha spesifik olarak emek gücünün yeniden üretimine odaklanılmıştır. Zira, önceleri devletin vergilendirme yoluyla maliyetini işverenlere yüklediği ve emeğin kendini idame ettirmesi ve benzer koşullarda sürdürülmesi için gerekli olan eğitim, sağlık, emeklilik gibi hizmetler, artık genel olarak piyasanın, özel olarak ise finansın konusu, meta ve dolayısıyla

* Bu metin 4-6 Aralık 2013 tarihleri arasında Ankara'da Ulusal Sosyal Bilimler Kongresi çerçevesinde sunulmuştur.

** SOAS (University of London) Ekonomi Bölümü doktora öğrencisi.

¹ Burada kullanılan emek gücünün değeri, finansallaşma ve yeniden üretim süreci kavramları, Marksist politik ekonomi sınırları dahilinde olup, bu alana yabancı okuyucular için gerekli görülen yerlerde açıklamalar yapılmaktadır.

la kâr aracı haline gelmiştir. Bu durum, yeniden üretim süreçlerinin bir kısmını artık kapitalistin maliyeti olmaktan çıkarp sermaye için yeni bir dolaşım alanı haline getirerek, emek gücünün maliyetinde düşmeye neden olup, finansal ilişkileri geri besleyen bir mekanizma oluşturmuştur. Tüm yeniden üretim alanlarının incelenmesi bu çalışmada kapsamında mümkün olmadığı için, emeklilik sistemlerine ve özel olarak da Türkiye’de son 10 yıldır emeklilik sisteminin finansallaşması yönündeki uygulamalara odaklanılmıştır. Bu bağlamda Bireysel Emeklilik Sistemi (BES) örnek olay olarak seçilmiş, incelenmeye alınmıştır. Bireysel emeklilik katkılarının finansal piyasalarda değerlendirilmesi ve emeklilik gelirlerinin finansal piyasaların performansı ile belirlenmesi anlamına gelen bu sistem, emekliliğin finansallaşması olarak tartışılmıştır. Bu sistemin en önemli sonucu, kamu emeklilik sisteminde işverenin yüklediği maliyeti azaltmak, emekliliğin maliyetini çalışana yüklemektir. Dahası, emeklilik sisteminin önceliğinin finansal aktörlerin çıkarları lehine değişmesi, emekliliğe atfedilen yamsamsal işlevlerin yok sayılması anlamına gelmektedir.

Finansallaşma Yazın Taraması ve Kuramsal Çerçeve

Finansallaşmaya dair gün geçtikçe büyüyen bir yazın mevcut. Bu yazın, her yelpazeden ana akım olmayan (heterodoks) sosyal bilimciyi barındırmaktadır. Bunların arasında, Marksist, Post-Keynezyen, Düzenleme Okulu, Ekonomik Coğrafya ve Kurumsal İktisat okullarına mensup yazarlar bulunmaktadır. Bu bağlamda, finansallaşmanın, neden ve nasıl ortaya çıktığı, genel özelliklerinin yanı sıra ülke ve zamanla özgü niteliklerinin ve etkilerinin neler olabileceğine ilişkin çok sayıda görüş ortaya atılmıştır. Öte yandan, konuya ilişkin herkesin hemfikir olduğu analizler yok denecek kadar azdır. Bunlardan birisi, Epstein’in ünlü finansallaşma tanımıdır. Buna göre finansallaşma, finansal piyasaların, amaçların, kurumların ve elitlerin ekonominin ve yönetim kurumlarının işleyişinde, ulusal ve uluslararası boyutta giderek artan öneme işaret etmektedir (Epstein, 2002: 1). Biz bu çalışmada finansallaşma yazınına Marksist ekonomi-politikacılar tarafından yapılan katkılara yoğunlaşmaktayız. Diğer bir deyişle, ya-

tay ve her görüşü kapsayan bir finansallaşma yazın taramasından çok, özel olarak bizim araştırmaya konularımıza ilişkin fikirleri gözden geçirmeyi tercih etmekteyiz. Böylece, konuya ilişkin sorulan soruları ve önerilen cevapları inceleyerek, kendi kuramsal çerçevemize katkıda bulunmayı hedeflemekteyiz.

Finansallaşma yazınında, Marksist bakış açısından sorulan soruların başında, finans ile reel sektör ilişkisi gelmektedir. Finansallaşma, “*finans kapital*”ın sanayi sermayesi üzerinde egemenlik sahibi olması anlamına mı gelmektedir? Bu soruyu soran ve olumlu bir şekilde cevaplayan isim, bizim bugün finansallaşma olarak adlandırdığımız sürecin başlamasından çok önce yaşamış Hilferding’dir. Hilferding (1981), yirminci yüzyılın başlarında, Marksist finans kuramını geliştirmek amacıyla, finans ve reel sektör arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Bu anlamda, Hilferding, bankaların elinde biriken sermayenin, kapitalist üretim sistemi olgunlaştıkça giderek artacağını ve az sayıdaki kişi elinde toplanacağını iddia etmiştir. Bu tekelleşen banka sermayesi, gün geçtikçe sanayi sermayesini etkisi altına alacak, onu dönüştürecek ve ortaya ikisi arasındaki farkın giderek belirsizleştiği finans kapital (finance-capital) çıkacaktır. Burada dikkat çekmek istediğimiz iki temel nokta bulunmaktadır. Bunlardan ilki tekel vurgusu, ikincisi ise kapitalist üretim sisteminin olgunlaşmasıdır. Zira, bu iki nokta daha sonra önerilen Marksist tezlerde de finansın artan yoğunluğunu nitelendirmek için yoğun bir biçimde kullanılmıştır. Örneğin, tekelci-finans sermaye tezini öne süren Foster (2008) ve diğer *Monthly Review* dergisi yazarları, farklı bir teorik çerçeveye yaslanmakla birlikte, benzer bir iddiayı dile getirmektedirler. Buna göre, bu dergi çevresinin geliştirdiği tez, Baran ve Sweezy tarafından ortaya atılan tekelci sermaye (monopoly-capital) analizine dayanmaktadır (Baran ve Sweezy 1973). Kısaca, olgunluk dönemine giren kapitalist üretim sisteminin, artan miktarda ortaya çıkan ‘artık’ı (surplus) eritmekte güçlük çeken, devasa şirketlerden oluştuğunu savunan bu tez, durgunluğun kapitalizmin temel eğilimi olduğunu ileri sürmektedir. Bu tez, askeri harcamalardan, reklamcılığa kadar pek çok iktisadi etkinliği bu artığın eritilmesi için bir yol olarak tanımlamıştır. İşte bu teze dayanarak geliştirilen tekelci-finans sermaye fikrine göre, finansallaşma, kapitalizmin bu

doğal, içkin ve kaçınılmaz eğilimine karşı gelişmiş, tekeli-sermayenin özel bir aşamasıdır (Foster 2007).

Bu iki Marksist finans yorumunda da vurgulanan tekel ve olgunlaşmış kapitalizm öğeleri, gelişmekte olan, diğer bir deyişle geç kapitalistleşmiş ve tekeli unsurlar içermeyen ülkelerdeki finansallaşmayı açıklamak konusunda yetersiz kalmaktadır. Zira, son yıllarda gittikçe artan incelemeler, finansallaşmanın Türkiye ve Meksika gibi kapitalist üretim modelinin geç geçtiği ve görece rekabetçi piyasalara sahip olan ülkelere de nüfuz ettiğini göstermektedir (Karaçimen 2013; Powell 2013). Dolayısıyla, finansallaşmanın ortaya çıkışında tekelleşmiş sermaye yapısı ve olgun kapitalist üretim modelinin gerekli veya yeterli koşullar olmadığı iddia edilebilir.

Marksist yazında, finansallaşmaya dair sorulan bir diğer soru ise, başta bankalar olmak üzere, finansal kuruluşların kendi başına artı-değere el koyabilecek dolayısıyla insanları sömürebilecek güce sahip olup olmadığı sorusudur. Bu soru, Lapavitsas'ın finansal el-koyma (müsadere- financial expropriation) kavramını ortaya atmasıyla yoğun tartışmalara yol açtı (Lapavitsas 2013, 2011). Finansal el-koyma, kısaca, bankaların ve diğer finansal kurumların, hane-halkından çeşitli işlem ücretleri adı altında gelir sızdırması olarak tanımlanabilir. Burada, hane halkına verilen kredilere, faizlerin yanı sıra çeşitli adlarla ek ödemeler yüklenmesi, hane halkının gelirinin bir kısmının finans tarafından el konulması olarak yorumlanmıştır. Aslında, terim başlangıçta "finansal sömürü" olarak ortaya atılmış (Lapavitsas 2008), fakat sömürü kavramının Marksist yazındaki anlamına dair gelen yoğun eleştirilerin ardından finansal el-koyma olarak değiştirilmiştir (Tartışmanın ayrıntıları için Fine (2009b) ve Lapavitsas (2009)'a bakılabilir). Gerçekten de, Marksist anlamıyla sömürü, üretim alanında meydana gelen ve emekçi tarafından üretilmiş artı-değerin bir kısmının, kapitalist tarafından emek-gücünün değerinin tam ödenmemesi yoluyla el konulması şeklinde gerçekleşmektedir. Öte yandan, Lapavitsas'ın önerdiği anlamıyla sömürü, dolaşım alanında (hane halkı ve bankalar arasındaki kredi ilişkisi dolaşım alanında gerçekleşmektedir) ve hâlihazırda üretilmiş değer (artı-değer değil) ele geçirilmesi ile

ortaya çıkmaktadır. Asıl ilginç olan ise, Lapavitsas'ın bu ele geçirme işleminin sömürücü nitelikte olduğunu savunmak için öne sürdüğü gerekçelerdir. Buna göre, finans hane halkını sömürmektedir çünkü bu faiz dışı ödemeler hem sistemattiktir, hem de hane halkının bilgisi dışında yapılmaktadır. Diğer bir deyişle, ödemelerin sürekliliği ve eşit olmayan bilgi ilişkileri ("unequal information relations") sömürü niteliğini ortaya çıkartan unsurlardır. Oysa ki, sömürü kavramının Marksist yaklaşımında anlamı daha farklıdır. Zira, sömürü sistemattik değil, bir defaya ve sadece bir kişiye mahsus da olsa, gene sömürüdür. Dahası, sömürünün gerçekleşmesi için, taraflardan birisinin aldatılmış, kandırılmış ya da eksik bilgilendirilmiş olması gerekmez. Sömürü, her koşulda, rıza, bilgi ve kabullenme hallerinde dahi gerçekleşebilir. Tek yeter ve gerekli şart, üretilen değere karşılıksız bir biçimde el konulmasıdır. Diğer bir deyişle, Fine'in da belirttiği gibi, finansallaşma geri kalmış hane halkını hedefleyen evrensel bir tefecilik veya ücret gelirlerinin sömürü şekli değildir (Fine 2013). Peki bu finansallaşmış ekonomilerde sömürünün olmadığı, daha az olduğu veya finansallaşmanın sömürü ile ilgisinin bulunmadığı anlamına mı gelir? Kesinlikle hayır. Bu sadece finansallaşma ile sömürü arasındaki ilişkinin, en az finans ile üretim (reel sektör) arasındaki ilişki kadar karmaşık olduğu anlamına gelir. Bu karmaşık, çok yönlü ve çok boyutlu ilişkiyi doğru bir şekilde analiz edebilmek için gereken ise Marksist finans kuramına geri dönmektir. Böylece, finansallaşmanın ülke ve zamana özgü unsurları genelleştirmelerden, indirgemeci yaklaşımlardan ve dramatik (etkileyici) çözümlerlerden uzak değerlendirilebilir.

Marksist yazında finansla ilişkin tüm tartışmalar finansla olumsuz bir işlev yüklememektedir. Örneğin, Bryan vd. (2009) finansallaşmayı modern kapitalist üretim tarzının bir ilerlemesi olarak görmektedirler. Zira, buna göre, finansallaşma emeği sermayenin bir biçimi olarak yeniden yapılandırmakta ve sermayeye menkul kıymetleştirme ve finansal türevler yoluyla akışkanlık kazandırmaktadır. Bu tezin arkasında yatan iki temel iddiadan ilki emeğin sermayenin yeni bir biçimi olarak tayınlmasıdır. Bununla kastedilen, emek-gücünün yeniden üretiliminin, finansallaşma durumunda geleneksel başlangıç noktası olan metalar ile değil, kredi ile başlamasıdır. İhtiyaçlarının büyük bir

kısmını banka kredileri ile gideren hane halkı, yazarlara göre, artık sermayenin yeni bir biçimi haline gelmiştir. Bu tez oldukça eleştiriyeye açıktır. Zira, tez içerisinde, değer, emek-gücünün değeri gibi Marksist terminolojide en soyut düzlemde ifade edilen kavramlar, meta, kredi ve ücret gibi görece daha somut kavramlarla karıştırılmakta/kıyaslanmaktadır.

Öte yandan, finansallaşma ile sermayenin akışkanlığına ilişkin tez çok daha anlaşılabilir. Buna göre, türev ve menkul kıymet araçları sermayenin dolaşımını hızlandırmakta, önündeki engelleri kaldırmakta ve dolayısıyla sermayeye akışkanlık kazandırmaktadır (Bryan ve Rafferty 2006). Bu tezin de kısıtı bu yaklaşımdan yola çıkarak türev finansal piyasa araçlarına bir tür "para" işlevi yüklediğine ilişkin varış noktasıdır. Oysa ki, bu en iyi ihtimalle bir abartı, en kötü olasılıkla da paranın para olarak dolaşımı ile paranın sermaye olarak işlevi arasındaki yönetsel karışıklıktır. Bütün bunlara rağmen, bu tezi ileri sürenlerin, genel Marksist yazının bir adım ötesine geçerek, finansal en baştan olumsuz özellikler atfetme hatasına düşmediğini söylemek doğru olabilir (Sotiropoulos ve Lapatsioras 2014).

Son olarak burada işleyeceğimiz ve Marksist yazını mesgul eden finansallaşma sorularından bir tanesi de finansallaşmanın kapitalizmin yeni bir dönemine mi tekabül ettiğidir. Aslında bu tartışmayı oluşturan sorular oldukça çeşitlidir. Bazıları, finansallaşmanın yepyeni bir kapitalist aşamaya tekabül edip etmediğini tartışırken, diğerleri finansallaşmanın daha önceleri de yaşanmış, dolayısıyla tekrar eden bir süreç olduğunu savunmaktadırlar. Bu noktada da asıl tartışma unsuru kapitalizmin dönemlere ayrılmasındaki ölçütler haline gelmektedir. Yani, kapitalizmin yeni bir dönem, aşama veya süreç içerisinde olup olmadığı neye göre belirlenmelidir? Konuya ilişkin görece popüler olan iddianın sahibi Arrighi'dir. Arrighi, dünya iktisat tarihinin çeşitli dönem ve ülkelerde, bugün bizim finansallaşma olarak tartıştığımız iktisadi olguya çok benzer süreçler tecrübe edildiğini savunmaktadır (Arrighi 1994). Buna göre, on beşinci yüzyılda İtalya'da, on altıncı yüzyılda İspanya'da ve on dokuzuncu yüzyılda Hollanda'da ticaretin daha baskın olduğu iktisadi düzenler görülmüştür. Bunlar, bahsedilen

ülkelerin önceki iktisadi üstünlüklerinin bir sonucu olarak, gelişmelerinin olgunluk aşamalarında daha çok para ticaretine yönelmeleri ve bu alanda baskın gücü elde etmeleri ile ortaya çıkmaktadır. Buna dayanarak, günümüzdeki Anglosakson ülkelerdeki finansal yoğunluk sırasıyla yirmi ve yirmi birinci yüzyıllarda egemen iktisadi güç olan İngiltere ve Amerika'nın, iktisadi olgunluğunun göstergesi olarak finansal piyasalara yönelmeleriyle ortaya çıkmıştır. Bu tez, kapitalizm öncesi iktisadi sistemleri kapitalizmle ilgili benzer yasalarla açıklamaya çalışması ve aynı sistemlermiş gibi ortak ölçütlerle dönemleştirmeye yönelmesi açısından oldukça tartışmalıdır. Yani, on beşinci yüzyıl İtalya'sındaki ekonomi-politik koşullar ile yirmi birinci yüzyıl Amerika Birleşik Devletleri'nin içinde bulunduğu koşullar aynı mıdır ki, bunların dönemleştirilmesini belirleyen kurallar aynı olsun? Kısaca, dönemleştirmenin dayandığı kuramsal temeller de Arrighi'de oldukça soruludur. Zira, söz konusu ülkelerin finansal etkinliklere yönelmesine dair herhangi bir nedensel ya da tarihsel ilişki kurulamamıştır. Önceki sistemlerdeki geçişleri ticaretin, kapitalizm öncesi bir üretim sistemi olarak mal ticaretinin, yasalarıyla açıklarken; kapitalist üretim sisteminin tamamen para sermaye akışlarıyla, üretken hiçbir bağlantı kurmaksızın, incelemiştir. Kaldı ki, ülkelerin gelişme çevremleri içerisinde bir çevrimden (ticaret) diğer çevrime geçerken (finans) yeni, değiştirici ve etkin nedenin ne olduğu tanımlanmamıştır. Buna rağmen, Arrighi'yi takip ederek benzer bir analiz yapan ve bu bağlamda finansallaşmayı inceleyen başka isimler olmuştur. Bunlardan birisi Krippner'dir. Krippner (2005) Arrighi'den esinlenerek, finansallaşmanın kârların finansal kanallardan edinildiği yeni bir birikim kalıbı olduğunu iddia etmektedir. Buna göre, finansallaşma durumunda, finans, emlak ve sigorta (İngilizce kısaltması FIRE olarak bilinir ve açılımı "Finance Insurance and Real Estate"dir) sektörlerinden elde edilen kârların diğer sektörlerle nazaran hızla büyüdüğü ve bu sektörlerin ekonominin tümünde giderek artan öneme sahip olduğu iddia edilmektedir. Benzer bir biçimde, finans-dışı şirketlerin, finansal etkinliklerinden edindikleri kârlar gittikçe artmakta, bu da kârların finansal kaynaklardan elde edildiği görüşünü güçlendirmektedir. Oysa ki, Krippner'in kendisinin de açıkça ifade ettiği gibi, çalışması yal-

nıza ABD'yi kapsadığı için ciddi bir kısıtı vardır. Kârların yalnızca üretim alanında gerçekleştirilebileceği, dolayısıyla finansın doğrudan kâr getiremeyeceğine ilişkin Marksist görüşü tamamen bir yana bırakarak bile, Krippner'in diğer *endüstrisizleşme* tezlerinden ne açıdan farklılaştığı soru işareti olarak karışımızda durmaya devam etmektedir. Endüstrisizleşme veya üretimin bölgesel-küresel dağılımına odaklanmış diğer tüm tezlerin ortak noktası olan sektörel analiz, Krippner her ne kadar ötesine geçmeye çalışmış olsa da, onun çalışmasında da bu sektörlerin kârlılığına yoğunlaşma biçiminde karışımıza çıkmaktadır. Dahası, ulusal düzeyde ele aldığı şirketlerin, yalnızca ülke içerisinde, ABD'de, yüklenicileri faaliyetleri göz önünde bulunduran Krippner, ulus ötesi faaliyetlerinin *sanıldığı kadar yüksek olmadığını* ileri sürerek, buna ilişkin eleştirileri bertaraf etmeye çalışmıştır. Oysa, ulus ötesi şirketlerin egemenliğindeki küresel ekonomik sistemde, böylesi bir varsayım analizi oldukça kısıtlayıcı niteliktedir.

Finansallaşma üzerine Marksist bir perspektiften üretilmiş tezleri kısaca bu şekilde özetlemek mümkündür. Konuya ilişkin birçok farklı heterodoks ekolden görüş bulunmasına rağmen, kısıtlı yer ve zaman koşullarında yalnızca bunlara yer vermeyi uygun gördük. Burada gözden geçirilen teorilere bakarak denilebilir ki, finansallaşma yazınına egemen olan eğilim finansallaşmayı tek tipleştirme ve genel determinist ölçütler belirleme yönündedir. Örneğin, finansallaşma ve üretim arasındaki ilişkiye dair görüşlerde, ilkinin ikincisinin sınırlarından veya sorunlarından doğduğu yaklaşımı mevcuttur. Bu yaklaşımın doğal sonuçlarından birisi ise, finansallaşmanın bu sınırları ortadan kaldırdığı ve sorunlara çözüm ürettiği varsayımdır. Halbuki finansallaşmanın hem kapitalizmin sınırlarından kaynaklandığı iddia edilebileceği gibi, aynı zamanda sistemi zora sokacak şekilde var olan çelişkilerini de derinleştirdiği kabul edilebilir. Örneğin, bahsedildiği gibi, Foster ve diğer *Monthly Review* dergisi yazarları, finansallaşmayı kapitalizmin kaçınılmaz ve içkin sorunu olan durgunluğa cevap olarak konumlandırmışlardır. Bu görüş, finansallaşmanın büyüttüğü ve derinleştirdiği, gelir eşitsizliği, yoksulluk ve istikrarsızlık gibi sorunları gözden kaçırmaktadır. Dahası, Lapavistas ve takipçilerinin finansla kendi başına "sömürücü" bir işlev tahsis etmeleri, teorik

uyumsuzluğunun yanı sıra, finansın kapitalizmin sınırlarını aşmada sahip olduğu önemi göz ardı etmektedir. Finansın bu bağlamdaki birinci önemi, yani sermayenin dolaşım giderlerini azaltması, gerekli olduğu yerde kapitalist işletmelere fon sağlanmasını mümkün kılmaları özellikleri bizzat Marx tarafından Kapital'in üçüncü cildinde ayrıntılı olarak işlenmiştir (Marx, 1991). Diğer yandan, finansallaşma ile birlikte durağan gelir düzeyine rağmen artan tüketimin/hane halkının kapitalist üretim modeli altında yaşamlarını sürdürülebilmelerinde kilit öneme sahip olan kredi sistemini güçlendirdiği de meselenin diğer bir yönüdür. Dolayısıyla, yazında eksik olan finans ve kapitalist üretim modeli arasındaki çok yönlü ilişkileri gözden kaçırmak, finansallaşma ile gittikçe karmaşık bir yapıya sahip olan bu çok boyutlu analizi tekdüzeleştirme geçegidir. Öte yandan, Hilferding, Sweezy, Baran ve Arrighi gibi ünlü düşünürler ise finans ile erken kapitalistleşmiş, olgun iktisadi sistemler arasında doğrudan bir bağlantı kurmuşlardır. İlk ikisinde, olgun kapitalist ekonomilerin kesin bir sonucu olarak sunulan tekeli piyasalar, finansallaşmanın yayıldığı geç kapitalistleşmiş ve rekabetçi piyasalara sahip ülkeler düşünüldüğü zaman, yeterli açıklayıcılığa sahip olmadığı anlaşılmaktadır. Zira, bizim görüşümüz her toplumda ve her ülkede aynı yasalar ile işleyen tek bir finansallaşmanın olmadığı yönündedir. Buna göre asıl mesele finansallaşmayı bir kalıba sokmak, her şeyin 'suçlu' su ilan etmek veya son derece soyut tahlillerden yeterli özen gösterilmeden somut sonuçlara varmak değil, değişik koşullar altında finansallaşmanın değişik yönlerinin *özgünlüklerini* ortaya koymak olmalıdır. Bu bağlamda bu çalışma Fine'in finansallaşma yaklaşımını benimsemektedir:

"Finansal varlıkların reel etkinliğe görece (son otuz yılda 3 kat) fenomenal genişlemesi; türrevlerden gelecek piyasalara kadar varlıklarda ve buna karşılık olarak da akronimlerde [CDO, CMO vb.] meydana gelen patlama; net ve görece spekülasyonun geçiş (reel) aksine ve hatta aleyhine genişlemesi; özel sektör dahilinde finansal olsun ya da olmasın dengenin üretkenlikten finansal amaçlara kayması; finansal kazanımlar sonucunda artan gelir eşitsizliği; krediye dayalı tüketici tabanlı patlamalar; finansın emeklilik, eğitim, sağlık ve iktisadi ve sosyal yapı gibi ekonomik ve sosyal hayatın daha birçok yerine sızması, piyasalara ve özel sermayeye güvenin arttığı

bir neo-liberal kültürün ve bunu karşılayan devlet karşılığının-özel sektörün finansal kazanımlarının bir kısmının devlet finansından elde edilmesi boyutuna rağmen- gelişmesi (Fine 2009a)”

Bu tanımda dikkat çekilmek istenen iki unsur vardır. İlki mesele- nin çok boyutluluğu; ikincisi ise finansın sızdığı yeni alanların yeni- den üretim süreçlerini işaret etmesidir. Yeniden üretim süreçleri ise başta emek gücünün değerini belirlemek açısından olmak üzere kapi- talist üretim biçiminde hayatı öneme sahiptir. Yeniden üretim basitçe üretim sürecinde kullanılan araçların yeniden kullanılabilecek şekil- de yerine konması anlamına gelmektedir. Söz konusu olan makina, hammadde ve benzerleri gibi sabit sermaye bileşenleri olduğunda, bitenlerin ikame edilmesi-yenilenmesi- anlaşılırken, konu değişken sermayenin yani emek gücünün yeniden üretimine gelince biraz daha karmaşıkmaktadır. Emek gücü üretimde kullanım değeri üretmek amacıyla kullanılan zihinsel ve fiziksel yetenekler, emek ise emek-gü- cüne sahip olabilmek kapasitesidir. Dolayısıyla bunlar aynı kavramlar olmayıp, bunların ayrılması Marx’ın analizindeki başlıca köşe taş- larından birisini oluşturmaktadır (Fine 1989). Zira Marx Kapital’in birinci cildinde emek gücünün kapitalist ilişkiler altında özel bir tür meta halini aldığını ve tüm diğer metalar gibi değerinin kendi üretimini için gereken emek zaman ile belirlediğini ortaya koymuştur (Marx 1990). Fakat bu bahsedilen değer emek gücünün kullanım değeridir çünkü emek gücünün değişim değeri, ücret emek gücünün değişimin- de ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla emek gücünün değeri de diğer me- talar gibi ikili bir yapıya sahiptir (Marx 1996). Marx’ın emek gücünün kullanım değerinin belirlenmesinde ortaya koyduğu ölçüt olan ‘ge- rekli emek zaman’, gerekliliğin göreceli algısından olsa gerek, çeşitli tartışmalara neden olmuştur. Sonuç olarak ortaya iki temel yaklaşım çıkmıştır: İlki emek gücünün değerinin emekçilerin tüketim ürünleri sepetinin değeriyle belirleneceği yaklaşımı; ikincisi ise emek gücünün değerinin ücretlerin toplam net üründe aldıkları pay olduğu yaklaşımı (Saad-Filho 2002).

Marx’ın ücretlerin hiçbir biçimde işçilerin kendileri tarafından üretilen ürünlerdeki payı olmadığının ilişkin görüşü takip edilerek, bu çalışmada ilk yaklaşım olan emek gücünün değerinin kullanılan

ürün ve hizmetlerin değeriyle belirlendiği görüşü benimsenmiştir. Buna göre bu ürün ve hizmetler ‘emek gücünün üretilmesi, geliştiri- lmesi, idamesi ve devamlılığı’ (Marx, 1996: 95) için gereken ürün ve hizmetlerdir. Dolayısıyla, ürün ve hizmet sepeti ve standartları, ül- keden ülkeye, bölgeden bölgeye değişiklik göstermekte, gerekli me- talar Marx’ın deyişle ahlaki ve tarihsel unsurlar içermektedir (Marx 1977). Bütün bunlardan yola çıkarak bu çalışmada **günümüzde eği- tim, sağlık, konut ve emeklilik gibi yeniden üretim hizmetlerinin emek gücünün değerini belirleyen ürün ve hizmetlerin arasında sayılması gerektiği savunulmaktadır**. Bu yeni bir yaklaşımdır zira şimdiye kadar emeklilik hiçbir şekilde yeniden üretim hizmeti olarak görülmezken, yalnızca bir tür tasarruf mekanizması veya ertelenmiş harcama olarak algılanmıştır. Öte yandan eğitim ve sağlık hizmetleri ise Marksist yazında kapitalistler açısından üretken olmayan maliyet olarak tartışılırken kendilerine yer bulmuşlardır. Zira buna göre eğitim ve sağlık gibi harcamalarının devlet tarafından sağlanabilmesi için, kapitalistler artı-değerin bir kısmından vergi adı altında vazgeçmek- tedirler (Yaffe 1978). Bu bağlamda akıllara gelen soru şudur: eğer devlet artı-değerin bir kısmını vergi adı altında kapitalistlerden el koyarak uzaklaştıran ve bunları eğitim, sağlık ve emeklilik gibi hizmetleri sağlamak amacıyla kullanan bir kurum ise neo-liberal uygulamalar ile gittikçe piyasaya teslim edilen bu hizmetlerin be- delini artık kim ödemektedir?

Bu sorunun cevabı bir sonraki kısımda Türkiye’de son 10 yıldır dönüşüme uğrayan emeklilik sistemi incelenerek açıklanmaya çalışıl- lacaktır.

Türkiye Emeklilik Sisteminin Finansallaşması

Bir önceki kısımda belirttiğimiz üzere, finansallaşma pek çok farklı alanı etkileyen, çok boyutlu bir olgudur. Bu olgu son yıllarda ülkemiz- deki gelişmeleri de açıklamak üzere önerilmiş, konuya ilişkin yazın hızla genişlemiştir (Bedirhanoglu v.d. 2013; Karaçimen 2013) Biz burada konunun yalnızca emeklilik sistemini ilgilendiren kısmına de- gineceğiz. Temel tezimiz, Türkiye’deki emeklilik sisteminin son yıl-

larda gerçekleştirilen reformlar sonucunda finansallaştığı yönündedir. Emekliliğin finansallaşması burada, emeklilik katkılarının finansal piyasalar tarafından değerlendirildiği ve emeklilik gelirinin bu piyasaların performansına bağlı olduğu anlamına gelmektedir. Dolayısıyla, emeklilik finansallaştığında, emekliliğe yönelik asil kaygı, yaşlılık ya da ihtiyaç durumunda insanlara gelir tahsis etmekten ziyade, finansal piyasaların genişleyip derinleşmesi anlamına gelmektedir.

Türkiye'deki temel emeklilik sistemi kamusal, dağıtım modeline göre işleyen belirlenmiş katkı esasına dayalı bir emeklilik sistemidir. Bu sistem uzun yıllardır çeşitli reformlar geçirmiş ve dönüşüme uğramıştır. Bütün bunların yanında en köklü dönüşümler son on yılda gerçekleşmiştir. Buna göre son on yılda emeklilik sisteminin geçirdiği dönüşüm ikiye ayrılabilir: Parametrik dönüşüm ve paradigmatik dönüşüm. Parametrik dönüşüm emekliliğe hak kazanma koşullarının değiştirilerek zorlaştırılması olarak özetlenebilir. Bu uygulamalar arasında emeklilik yaşının yükseltilmesi, prim gününün artırılması, emeklilik artış oranının düşürülmesi ve emeklilik hesaplama ölçütlerinin değiştirilmesi sayılabilir (Karadeniz 2009). Parametrik dönüşüm uzun zamandır devam etmekte birlikte bu çalışmanın bağlamı ve açısından en çok önem taşıyan yıl 1999 yılıdır. Zira tüm dünyada 1994 yılından beri yayılan emeklilik sistemi değişiklikleri Dünya Bankası (Orenstein 2011, 2005; Sumaria 2010) ve onun ünlü raporu 'Yaşlılık Krizini Aşmak' (World Bank 1994) ile ilişkilendirilmektedir. Buna göre, söz konusu rapor, 1981 yılında Şili'de başlayan emeklilik reformunun, basta Latin Amerika ülkeleri olmak üzere, diğer ülkelere örnek gösterilmesi konusunda başı çekmiştir. Kaldı ki, Şili'deki reformun tarihsel gelişimini ve özelliklerini inceleyen herkes, Dünya Bankası tarafından önerilen emeklilik sistemlerinin temel hedef ve unsurlarını kolaylıkla gözlemleyecektir. Bu reformun temel önermesi dağıtım modeline göre işleyen, yani dönemler arası dayanışma temelli emeklilik sisteminden, bireysel, birikim temelli emeklilik sistemine geçiştir (Madrid 2003). Burada dikkat edilmesi gereken nokta, bunun basitçe bir özelleştirme, dolayısıyla devletin belirti alanlarda mal ve hizmet üretiminden çekilmesi olarak algılanmaması gerektiğidir. Zira, çeşitli ülke deneyimlerinde, bu bireysel birikim esaslı emeklilik sis-

temleri bizzat devlet tarafından yönetilmeye devam etmektedir. Dahası, bu tip durumlarda bu sisteme üye olmak zorunlu tutulmaktadır. Dolayısıyla, emeklilik birikimlerinin finansal piyasalara aktarılması, bu gibi koşullar altında, bizzat kamu kuruluşları tarafından, ya da yönetiminde, gerçekleştirilmektedir. Özellikle son yıllarda Avrupa Birliği üyesi ülkelerde de benzer bir eğilim açıkça gözlenmekte, kamusal, dağıtım modeline göre işleyen emeklilik sistemleri, hızlı bir biçimde birikim esasına ve bireysel fon yönetimi temeline göre işleyen emeklilik sistemlerine dönüştürülmektedir (Engelen 2003). Bu eğilim, emekliliğin özelleştirilmesinden ziyade, *emekliliğin finansallaşması* anlamına gelmektedir (Sarışa 2014). Tüm bu örneklerin içerisinde, Türkiye deneyimi önemli bir özgünlüğe sahiptir. Zira, Türkiye'de Dünya Bankası etkisinden çok, emeklilik reformlarının arkasında yatan önemli bir etken Avrupa Birliği'ne üyelik sürecidir. Buna göre, 1999 yılındaki emeklilik sistemi reformu Avrupa Birliği Komisyonu raporuna yanıt olarak hazırlanmış ve hayata geçirilmiştir (Ulutürk ve Dane 2009; Yeşilada 2002). Daha sonrasında ise sosyal güvenlik sistemindeki uygulama değişiklikleri ile birlikte emeklilik sistemi ciddi bir farklılaşmaya uğradı. Bütün bu uygulamalar kamu emeklilik sisteminin daha geç yaşta ve daha düşük emeklilik gelirleri ile emekli olma sonucu vermektedir. Özetle parametrik dönüşüm emeklilik harcaması maliyetini ve dolayısıyla emek gücünün maliyetini düşürme çabası içermektedir.

Bu çalışmanın odaklandığı asıl nokta ise paradigmatik yani yapısal dönüşüm uygulamalarıdır. Zira bu yapısal değişimde emeklilik sistemine finansın gittikçe daha çok oranda sızması olarak yorumlanabilecek uygulamaların izi sürülmektedir. Türkiye emeklilik sisteminin deneyimlediği paradigmatik dönüşümler çeşitli biçimlerde gerçeğe dönüşmüş olup, bunların arasında sosyal güvenlik sisteminin tek bir kurum çatısı altında toplanması, böylece parçalı yapısının değişmesi; aynı zamanda ölçütlerin değiştirilerek kapsama oranının azaltılması (Karadeniz 2009); sosyal yardımların AKP döneminde artan muhafazakârlaşma ile uyumlu biçimde artması (Metin 2011) ve bu çalışmanın açısından en önemlisi olmak üzere finans-merkezli uygulamanın, **Bireysel Emeklilik Sisteminin** hayata geçirilmesi sayılabilir. BES,

Türkiye’de emeklilik sisteminin finansallaşmasındaki en önemli adımıdır. Bireysel Emeklilik sistemi var olan kamu emeklilik sistemine tamamlayıcı olarak **gönüllülük** esasına dayalı, **belirlenmiş katkı** ilkesine göre hazırlanmış **birlikte** dayalı özel bireysel bir emeklilik sistemidir ve 2001 yılında meclis tarafından kabul edilmiş², 2003 yılında da 11 emeklilik şirketinin varlığı ile hayata geçirilmiştir (EGM 2004). Sisteme isteyen herkes, çalışma durumundan bağımsız olarak gönüllü bir biçimde katılabilir ve sistemden ayrılabilir. Sistemin belirlenmiş katkı esasına dayalı olması demek sistemden elde edilecek getirilerin beklenen belirli bir düzeye karşılık gelmeyeceği, tamamen yapılan katkıların değerlendirilmesi sonucunda elde edilecek getiri ile belirleneceği anlamına gelmektedir (Davis 1995). Sistem katılımcı ile emeklilik şirketi arasında yapılan sözleşmeye dayalıdır. Emeklilik şirketleri katılımcının katkılarını portföy yönetim sözleşmeleri ile portföy yönetim şirketleri aracılığıyla yönetirler. Söz konusu profesyonel portföy yönetim şirketleri emeklilik katkılarını finansal piyasalarda değerlendirerek getiriyi emeklilik geliri olarak katılımcıya geri döndürmektedir (EGM 2004). Bu sistemde 56 yaşının üstündeki katılımcı sisteme en az 10 yıl katkı yapmış olmak koşuluyla emekli olabilir (Gökbayrak 2010a). Bütün bu sistem düşünüldüğünde ise emekli olduğunda elde edilecek gelir emeklilik katkılarının değerlendirdiği finansal piyasaların performansına bağlı olmaktadır.

Bireysel emeklilik sisteminin savunucuları sisteme uzun vadeli kaynak sağlama böylece istihdamı artırma ve iktisadi büyüme hızlandırma gibi misyonlar yüklemişlerdir (Korkmaz ve Uyguntürk 2006). Zira BES bu başarıları sermaye piyasalarını dönüştürerek (Şener ve Akin 2010) ve herkes kendi emeklilik ikramiyesinin daha yüksek olmasını arzu edeceği ve emeklilik şirketleri de bu doğrultuda kaynakları etkin şekilde kullanmaya çalışacakları için (Avci 2011) sağlayacaktır. Bu savlar konuya yakın okuyucular tarafından fark edileceği üzere oldukça tanındıktır. Zira, emeklilik sistemleri reformlarının da, en baştan itibaren sunulan savlar bunlardır. Öte yandan, emeklilik sistemleri ile tasarruf arasında doğrudan, kanıtlanabilir ve kayda değer

bir ilişki olmadığı reform taraftarı yazarlar tarafından dahi açıkça itiraf edilmiştir (Holzmann 1997; Orszag ve Stiglitz 2001). Diğer taraftan sistemi eleştiren kesimler genel olarak sosyal sonuçlara yoğunlaşmış, dönüşümün emekliliği özellikle toplumun zayıf bileşenleri, düşük gelirli, kadınlar ve enformel çalışanlar için zor hale getirdiğini vurgulamışlardır (Gökbayrak 2010b). Bu bağlamda en çok atf alan yazın, emeklilik sisteminin refah devletinin bir parçası olarak konumlayan ve söz konusu reformları da refah devletinin aşınması olarak tartışan yazındır (Castles 2006; Pierson 2001). Konunun bir başka tartışmalı yönü ise BES’e katkı yapanlara sistemi teşvik amacıyla uygulanan vergi indirimleri ve devlet katkısıdır. Bu sisteme katılanların büyük bir çoğunluğunun zaten gelir düzeyi olarak ortalamının üstünde olduğu yapılan çalışmalarla ortaya konduğu üzere (Şener ve Akin 2010) istatistiklere dayanarak söylenebileceğine göre bu durum vergilerin gelir durumu görece iyi olanları desteklemek amacıyla kullanıldığına işaret etmektedir (Gökbayrak 2010a). Bizim burada yazına yaptığımız katkı ise, genel olarak Türkiye emeklilik sistemindeki reformun, özel olarak ise BES’in hayata geçirilmesinin Türkiye ekonomisinin finansallaşması temelinde ele alınması gerektiği yönündedir. Zira, finansal iktisadi sistemi artan finansal etkinlik ve kârlar yönünde dönüştürmek, toplumsal hayatı da finansal çıkarlar yönünde şekillendirmektedir. Bu bağlamda emekliliğin finansallaşması, emeklilik sistemlerine dair geleneksel kaygıların, ki bunlar yaşlılıkta ve gereksinim halindeki kişilere yaşamsal gelir sağlamak olarak özetlenebilir, finansal çıkarlar doğrultusunda revize edilmesi anlamına gelmektedir. Bundan dolayıdır ki, Dünya Bankası’nın ünlü raporunda emeklilik sistemlerine finansal piyasaları genişletme, derinleştirme ve hatta iktisadi büyüme destekleme gibi bir misyon atfedilmiştir. Oysa ki, emeklilik sisteminin tüm tarihi incelendiğinde, hiç bir yer ve zamanda böyle bir misyonun söz konusu olmadığı açıkça görülecektir (Blackburn 2002). Diğer bir deyişle, gerek emekliliğe atfedilen misyonlar, gerekse de önceliklerin finans lehine değişmesi, çağımızın iktisadi olgusu finansallaşma ile açıklanabilir. Sımdı can yakıcı bir diğer soru, finansallaşmanın olası sonuçlarıdır. Bir sonraki kısımda, emeklilik sistemlerinin finansallaşmasının emek gücü üzerindeki etkileri incelenecektir.

² http://www.egm.org.tr/bes2004gr/yceni/05_bolum2.pdf (Erişim Tarihi : 04.03.2013).

Bireysel Emeklilik Sisteminin Finansallaşma ve Emek Gücünün Değeri Bağlamında İncelenmesi

Şimdiye kadar finansallaşmanın iktisadi ve sosyal hayatın, finans lehine dönüştürüldüğü, kapitalist üretim modelinin yeni bir görüngüsü olduğunu tartıştık. Bu görüngünün ülkemizde de çok çeşitli alanlarda etkili olduğunu, bu alanların başında ise emeklilik sisteminin geldiğini belirttik. Türkiye’de BES’in hayata geçirilmesi ile görünür olan emekliliğin finansallaşmasının birçok etkisi bulunmaktadır. Yalnızca farklı bağlamlarda tartışıldığı üzere, yoksulluk, gelir eşitsizliği, daralan kapsama alanı, emeklilik gelirinin spekülasyon ve tüm risklerin emekliler tarafından taşınması bu etkilerden sadece bazılarıdır. Öte yandan, biz burada yepyeni bir etkisini ve oldukça soyut bir düzeyde tartışacağız. Emekliliğin finansallaşmasının emek gücünün değeri üzerindeki etkisi bu analizin temel çıkış noktasıdır.

Buna göre, BES esasında kamu emeklilik sistemindeki daralmayı ve emeklilik gelirlerindeki düşüşü meşrulaştırmak için bir araç olarak kullanılmaktadır. Zira emeklilik primlerindeki yeni düzenlemelerle işverenin emeklilik katkısı azalırken uzun vadede emekçileri daha düşük emeklilik geliri beklemektedir. Kamu emeklilik sisteminde elde edilecek geliri yeterli bulmayanlar için gösterilen yol ise özel emeklilik sistemine müdahil olmak yani BES’e katılmaktır. Dahası bireysel emeklilik sisteminde emeklilik kazanımları finansal piyasa performansına bağlı olduğu için artık emeklilik finansın bir konusu haline gelmiştir. Nitekim BES in kuruluş amaçları arasında sayılan ‘finansal piyasaların derinliğini ve genişliğini artırma’ amacı finansın iktisadi ve sosyal yeniden üretimin her alanına sızdığının göstergesidir. BES’in bu çalışmanın kuramsal sorunsalı açısından taşıdığı en büyük önem ise emek gücünün yeniden üretimi sürecinde genel olarak sermaye, özel olarak finansal sermaye lehine, emekçi aleyhine yaptığı etkidir. Buna göre hali hazırda bulunan kamu emeklilik sistemi daraltılarak kapitalistlerin emek gücünün yeniden üretimi bağlamında ödedikleri emeklilik katkıları –vergiler- düşürülmektedir. Bu katkıların azaltılması emek gücünün daha düşük değerler toplamında yeniden üretilmesi sonucunu verirken, emekçi açısından

emeklilik sürecinde yaşam standartlarında düşme olarak tecrübe edilecektir. Bu sonuca katlanmak istemeyen emekçiler eğer kendilerini gösterilen yol olan özel emeklilik sistemine katkı yapmaya başlarsa durum daha çetrefilli bir hal almaktadır. Zira bu durumda, işçiler kendi maaşlarından bu sistemlere katkı yaparak, çok daha düşük bir miktara emeklilik dışı yeniden üretim süreçlerini gerçekleştirmeye çalışacaklardır. Çünkü tahmin edileceği üzere emek gücünün değişim değeri olarak parasal düzlemde yansımaları olan ücret düzeylerinde, sermayenin azalan maliyetlerine karşılık gelecek bir artış yaşanmamaktadır (bu da işçi sınıfının örgütlülüğü ve mücadele gücü açısından tartışılabilir bir konu olmakla birlikte, bu çalışmanın kapsamı dışında kalmaktadır). Dahası, emeklilik katkılarının finansal piyasalarda değerlendirilmesi, sermaye için en basit anlamıyla bir taşla iki kuş vurmak anlamına gelmektedir. Böylece sermaye için eskiden maliyet unsuru olan bir süreç, emeklilik, artık kâr yaratma mekanizması olarak sermayenin kullanımına sunulmuştur. Sonuç olarak finans eskiden hiç de finansal dair bir misyonu olmayan emeklilik gibi yeniden üretim süreçlerine sızmakta, onlara finansal piyasaları derinleştirme, etkinleştirme ve iktisadi büyümeyi destekleme gibi misyonlar yükleyerek kendi çıkarları doğrultusunda dönüştürmektedir.

Tablo 1: Bireysel Emeklilik Sisteminin 2011 Yılı Sonu İtibarıyla Görünümü

Katılımcı sayısı	2,641,843
Fonların değeri (Milyon TL)	14,329,771,986
Aracı sayısı	17,868
Emeklilik şirketi sayısı	15

Kaynak: Emeklilik Gözetim Merkezi Raporu, 2011.

Bir o kadar ilginç bir konu daha var ki, o da aslında meselenin çok yönlülüğü açısından fikir vermek gibi bir öneme sahiptir. Yapılan araştırmaların gösterdiği kadarıyla, BES’e yapılan katkıların büyük bir kısmı, kredi kartları aracılığıyla yani finansal ödeme araçları aracılığıyla yapılmaktadır (EGM 2010). Bu demek oluyor ki, sisteminin müdahilleri, daha başından finansal kuruluşların kâr mekanizmalarına katılmaktadırlar. Yani, emeklilik gelirinin finansal piyasa gibi istikrarsız ve bir o kadar tehlikeye açık yapılara teslim edilmesini sorgu-

layanlar, katkı yapan vatandaşların piyasaları beslediği yönlerin çeşitliliğine vurgu yapmayı gözden kaçırmaktadırlar. Bu yalnızca onları fonlayarak, uzun vadeli sermaye sağlayarak değil, finansal ödeme araçlarını kullanmak suretiyle faiz ve faiz dışı gelirler kazandırıklalarını da göstermektedir.

Sonuç

Bu çalışmada kısaca finansallaşmayı ekonomi-politik yaklaşımlar çerçevesinde tartışmış bulunmaktayız. Burada ele alınan başlıca görüşler, finans ile reel sektör, durgunluk ve sömürü arasında bağlantı kurmakta, az sayıda bazıları ise bu ilişkilerin tek yönlü değil çok yönlü, çok boyutlu ve sofistike olduğunu öne sürmektedir. Finansallaşma kavramını finansın ekonomik sosyal hayat üzerinde finans lehine yarattığı dönüşümlerin bütünü olarak kabul etmekte ve bu çerçevede Türkiye’de son yıllarda meydana gelen dönüşümleri finansallaşma bağlamında incelemenin gerekli olduğunu önermekteyiz. Bu doğrultuda, emeklilik sistemindeki dönüşümlerin ve özellikle BES’in hayata geçirilmesinin, emekliliğin finansallaşması olarak kavramsallaştırarak gerektirdiğini savunmaktayız. Emekliliğin de arasında bulunduğu yeniden üretim süreçlerinin finansın egemenliği altına girmesinin birçok etkisi bulunmaktadır. Bunlardan ilki, önceleri vergiler yoluyla maliyetini işverenin üstlendiği emeklilik hizmetinin maliyetinin işçinin kendisi tarafından üstlenir hale gelmesidir. Bu durum, işgücünü olduğundan daha ucuz hale getirmekte, kârlılığı artırma yolunda işçi aleyhine sonuçlar doğurmaktadır. BES’in ikinci etkisi ise aslında temel amacı yaşlılıkta ve çalışamama durumunda işçinin yaşamsal idamesini sağlamak olan emeklilik hizmetinin, amaç, misyon ve görevlerinin tamamen değişmesidir. Diğer bir deyişle, emeklilik sistemlerinin işlevi, emekçiyi değil finansal piyasaları desteklemek, etkinleştirmek ve derinleştirmek şeklinde değiştirilmiştir. Sonuç olarak emekliliğin finansallaşma bağlamında tartışılması, diğer ülkelerden benzer örneklerle ilişki kurulması ve finansallaşma olgusunun etkinliği hakkında fikir sahibi olunması açısından önemlidir.

Kaynakça

- Arrighi, G. (1994), *The Long Twentieth Century: Money, Power, and the Cycles of our Times*, London: Verso.
- Avcı E. (2011), *Türkiye’de Bireysel Emeklilik Sistemi ve Bireysel Emeklilik Ketenlerinin Etkinliği*, İstanbul: Beta.
- Baran, P. A. ve Sweezy, P. M. (1973), *Monopoly Capital: an Essay on the American Economic and Social Order*, Harmondsworth: Penguin Books.
- Bedirhanoglu, P., Cömert, H., Eren, I., Erol, I., Demiröz, D., Erdem, N. ve Voyvoda, E. (2013), *Comparative Perspective on Financial System in the EU: Country Report on Turkey (FESSUD)*, <http://fessud.eu/wp-content/uploads/2012/08/Turkey-SSA-dies.pdf?page=1&zoom=auto,0,507> (Erişim Tarihi: 08.11.2013).
- Blackburn, R. (2002), *Banking on Death: or, Investing in Life ; the History and Future of Pensions*, London: Verso.
- Bryan, D., Martin, R., ve Rafferty, M. (2009), “Financialization and Marx: *Global Labor and Capital a Financial Makeover*”, *Review of Radical Political Economy* 41, 4: 458-472.
- Bryan, D. ve Rafferty, M. (2006), *Capitalism with Derivatives: a Political Economy of Financial Derivatives, Capital and Class*, Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Castles, F. G. (2006), “*A Race to the Bottom?*” Pierson, C. ve Castles, F. G. (Ed.) *The Welfare State Reader* içinde, Cambridge: Polity Press, 226-244.
- Davis, E. P. (1995), *Pension Funds: Retirement-Income Security and Capital Markets: an International Perspective*, Oxford: Clarendon Press.
- Engelen, E. (2003), “*The Logic of Funding European Pension Restructuring: the Dangers of Financialisation*”, *Environment and Planning*, 35, 8: 1357 – 1372.
- Epstein, G. (2002), “*Financialization, Rentier Interests, and Central Bank Policy*”, *Department of Economics and Political Economy Research Institute (PEI)*, http://www.peri.umass.edu/fileadmin/pdf/financial/fin_Epstein.pdf (Erişim Tarihi: 17.01.2013).
- Fine, B. (2013), “*Financialization from a Marxist Perspective*”, *International Journal of Political Economy*, 42, 4: 47-66.
- Fine, B. (2009a), *Financialisation and Social Policy*, *UNRISD*, Geneva, http://www.google.co.uk/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=2&cad=rja&u=8&ved=0CD0QFjAB&url=https%3A%2F%2Fprints.soas.ac.uk%2F7984%2F2Funrisdsocpol.pdf&ei=OuAYU_6EGo6BhQeKn4FA&usq=AFQjCNEY4jdR852B9ufbSFZN3d3SA6BA&bvm=bv.63738703.d.ZG4 (Erişim Tarihi: 10.06.2013).
- Fine, B. (2009b), *Financialisation, the Value of Labour Power, the Degradation, Separation, and Exploitation by Banking*, *Mimeo*, <https://eprints.soas.ac.uk/7474/> (Erişim Tarihi: 10.06.2013).

- Fine, B. (1989), *Marx's Capital*, London: Macmillan.
- Foster, J. B. (2008), "The Financialization of Capital and the Crisis" *Monthly Review: An Independent Socialist Magazine*, 59, 11: 1-19.
- Foster, J. B. (2007), "The Financialization of Capitalism", <http://monthlyreview.org/2007/04/01/the-financialization-of-capitalism> (Erişim Tarihi: 15.06.2013).
- Gökbayrak, S. (2010a), "Türkiye'de Sosyal Güvenliğin Dönüşümü", Çalışma ve Toplum, 2010/2: 141-162.
- Gökbayrak, S. (2010b), *Rafah Devletin Dönüşümü ve Özel Emeklilik Programları*, Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Hilferding, R. (1981), *Finance Capital: a Study of the Latest Phase of Capitalist Development*, London ; Boston: Routledge & Kegan Paul.
- Holzmam, R. (1997), "Pension Reform, Financial Market Development, and Economic Growth: Preliminary Evidence from Chile", *Staff Papers - International Monetary Fund*, 44, 2: 149-178.
- Karaçimen, E. (2013), *Political Economy of Consumer Debt in Developing Countries: Evidence from Turkey*, Basılmamış Doktora Tezi, SOAS, University of London.
- Karadeniz, O. (2009), *Pensions, Health and Long-term Care Turkey*, The European Commission DG Employment, Social Affairs and Equal Opportunities, Retrieved from http://www.socialprotection.eu/files_db/394/asisp_ANR09_Turkey.pdf (Erişim Tarihi: 10.06.2013).
- Korkmaz, T. ve Uyguntürk, H. A. (2006), "Individual Pension Funds In Turkey and Historical Progress", (MUFAD), <http://journal.mufad.org/attachments/article/469/26.pdf> (Erişim Tarihi: 05.06.2013).
- Krippner, G. R. (2005), "The Financialization of the American Economy", *Socio-Economic Review*, 3, 2: 173-208.
- Lapavistas, C. (2013), *Profiting without Producing: How Finance Exploits us All*, London: Verso.
- Lapavistas, C. (2009), "Financialised Capitalism: Crisis and Financial Expropriation", *Historical Materialism*, 17, 2: 114-148.
- Lapavistas, C. (2008), "Financialised Capitalism: Direct Exploitation and Periodic Bubbles", <http://www.google.co.uk/url?sa=t&ct=jq&q=&csrc=s&source=web&cd=1&ved=0CCwQFjAA&url=http%3A%2Fwww.leflibrary.com%2Fflapavistas1.pdf&ei=Hf0VU6StEe-S7ABs4ICIBg&usq=AFQjCNGmncWjX4b2-Hy7hapN8eFeROw&bvm=bv62286460,d.ZGU> (Erişim Tarihi: 10.05.2013).
- Madrid, R. L. (2003), *Retiring the State: The Politics of Pension Privatization in Latin America and Beyond*, US: Stanford University Press.
- Marois, T. (2012), *States, Banks and Crisis: Emerging Finance Capitalism in Mexico and Turkey*, UK: Edward Elgar.
- Marx, K. (1996), *Wage Labour and Capital Plus Wages, Price and Profit*, London: Penguin.
- Marx, K. (1991), *Capital: A Critique of Political Economy*, (Vols. 1-3), London: Penguin.
- Marx, K. (1990), *Capital: A Critique of Political Economy*, (Vols. 1-3), London: Penguin.
- Marx, K. (1977), *Capital: A Critique of Political Economy*, (Vols. 1-3), London: Lawrence & Wishart.
- Metin, O. (2011), "Sosyal Politika Açısından AKP Dönemi: Sosyal Yardımlar", Çalışma ve Toplum, 2011/1: 179-200.
- Orenstein, M. A. (2011), "Pension Privatization in Crisis: Death or Global Policy Trend?" *International Social Security Review*, 64, 3: 65-88.
- Orenstein, M. A. (2005), "The New Pension Reform as Global Policy?" *Social Policy*, 5, 2: 175-202.
- Orszag, P. R. ve Stiglitz, J. E. (2001), "Rethinking Pension Reform: About Social Security Systems", Holzmam, R. ve Stiglitz, J.E. (Eds.) *New Old Age Security: Towards Sustainable Pension Systems in the 21st Century*, World Bank, 17-56.
- Pierson, P. (Ed.). (2001), *The New Politics of the Welfare State*, Oxford: University Press.
- Powell, J. (2013), *Subordinate Financialisation: a Study of Merit Non-Financial Corporations*, London.
- Saad-Filho, A. (2002), *The Value of Marx*, London: Routledge.
- Sarıtaş, S. (2014), "Review of the Pension Provisions in the European Union", *FESSUD Working Paper Series*, No.13, http://fessud.eu/?page_id=13, http://fessud.eu/?page_id=13 (Erişim Tarihi: 10.07.2014).
- Şener, O. ve Akın, F. (2010), "Özel Emeklilik Fonları ve Türkiye'de Bireysel Emeklilik Sisteminde Giriş Kararlarını Etkileyen Faktörlerin Belirlenmesi", *FESSUD Working Paper Series*, No.13, http://fessud.eu/?page_id=13, http://fessud.eu/?page_id=13 (Erişim Tarihi: 10.07.2014).
- Sotiropoulos, D. P. ve Lapatistas, S. (2014), "Financialization and Reflections on Bryan's, Martin's and Rafferty's Argumentation", *Review of Political Economics*, 46, 1: 87-101.
- Sumaria, S. (2010), *Social Insecurity: The financialisation of Healthcare in Developing Countries*, Bretton Woods Project Report. <http://ssrefon.gov.za/Publications/Social%20Insecurity-%20The%20Financialisation%20of%20Healthcare%20and%20Pensions%20in%20Developing%20Countries%20ria,%202010%29.pdf> (Erişim Tarihi: 10.05.2013).

